

Светлана Кочовска–Стевовиќ

доцент д-р
Институт за класични студии
Филозофски факултет – Скопје

СЛОЖЕНКАТА ΚΑΛΟΚΑΓΑΘΙΑ ВО ПРЕВОДНАТА КНИЖЕВНОСТ НА ЛАТИНСКИ ЈАЗИК

Едно од клучните прашања во теоријата на преводот е прашањето за непреводливоста¹. Со овој проблем преведувачот се соочува во случаи кога е невозможно т.н. *функционално релевантни одлики* на комуникациската ситуација на изворниот текст да ги вгради во контекстуалното значење на преводниот текст (Catford 94). Кога некоја формална одлика на изворниот јазик е функционално релевантна во изворниот текст, а преводниот јазик или јазикот-цел не поседува соодветна формална одлика, непреводливоста се третира како *лингвистичка*. Кога, пак, некоја функционално релевантна одлика на изворниот текст во целост отсутствува од културата на јазикот на кој се преведува, т.е. од културата на јазикот-цел, непреводливоста е *културолошка*². Старогрчката именка *καλοκάγαθία*, која претставува сложенка од супстантивите на евалуативните придавки *καλός* „убав“ и *ἀγαθός* „добар“, се чини дека е пример за непреводливост од вториот тип.

Во услови на непреводливост, преведувачот е принуден да примени различни преведувачки техники за да го рекодира значењето на она што е означено со непреводливата лексема: калкирање, односно буквално преведување на морфолошките конституенти, ако станува збор за сложенка, објаснување на значењето во белешка или во самиот текст на преводот, транскрипција, синтаксичка парафраза или замена на лексемата со блискозначна и сл. Повеќето од овие преведувачки постапки можат да се мапираат и при преводот на сложен-

¹ Види, на пример, Catford 93-103; Bassnett 39-46.

² Типична парадигма за лингвистичка непреводливост се, на пример, игрите на зборови кои произлегуваат од повеќезначноста на функционално релевантни одлики на изворниот текст. Последица на културолошката непреводливост во еден јазик се, пак, меѓу другото, зборовите од туѓо потекло, за кои кога биле усвоени, во културата на јазикот-цел не постоел означител.

ката *καλοκάγαθία* во македонската преводна книжевност. Се среќаваат следниве преведувачки постапки: калкирање (убавино-добринa)³, транскрипција (калокагатија)⁴, замена на именката со именка што се третира како блискозначна (благородие, добрина)⁵, замена на именката со две именки (убавина и добрина)⁶ или со две супстантивирани придавки (убаво и добро)⁷ или синтаксичка перифраза (она што е убаво и добро)⁸. Во неколку случаи, покрај понуденото преводно решение следи дообјаснување во белешка или во самиот текст на преводот. Така, во преводот на Аристотеловата *Полиџика* во белешка се упатува на тоа дека избраното преводно решение, убавино-добринa, е преводен еквивалент на сложенката *καλοκάγαθία*, која значи „надворешна убавина и внатрешна добрина“.⁹ Во преводите, пак, на Аристотеловата *Никомахова еџика* и на Ксенофоновата *Гозба* зад понуденото преводно решение, исто така, следува објаснување, но не во белешка, како во претходниот случај, туку во самиот текст на преводот: „...без калокагатија, односно без својството да бидеш убав и добар“¹⁰, „...кон калокагатија, односно кон убавиот и благороден облик“¹¹, „...благородие, кое, всушност е спој на добрина и убавина“¹² и „...кон благородие, кон – убавина и добрина“¹³.

³ Калкирањето, односно буквалното преведување на морфолошките конституенти на сложенката, кое е, инаку, вообичаено при превод на сложенки, се среќава во македонскиот превод на Аристотеловата *Полиџика*, во кој именката е преведена со калката *убавино-добринa* (Види Аристотел. *Полиџика*. Превод од оригиналот, коментар, белешки и поговор Маргарита Бузаловска Алексова и Елена Џукеска. Скопје: Слово, 2006, стр. 32).

⁴ Оваа преведувачка постапка се среќава во преводот на Аристотеловата *Никомахова еџика* (Види Аристотел. *Никомахова еџика*. Превод од старогрчки и предговор Елена Колева. Скопје: Три, 2003, стр. 146 и 310).

⁵ Сложенката *благородие* е преводно решение на *καλοκάγαθία* во преводите на *Гозба* од Ксенофонт (Види Платон. Ксенофонт, *Симјосиумска ероџолоџија*: Платон: *Симјосион*, Ксенофонт: *Симјосион*. Превод од старогрчки, предговор, белешки и објасненија Елена Колева. Скопје: Култура, 2008, стр. 144 и 167) и на говорот *За венецоџ* на Демостен (Демостен. *Говори*. Избор, предговор и превод од старогрчки Даница Чадиќовска. Скопје: Култура, 1995, стр. 115 и 124). Именката *добринa*, пак, е едно од трите понудени преводни решенија на *καλοκάγαθία* во преводот на списот *Живоџиџиџе и мислењаџа на славниџе философи* на Диоген Лаертиј (Види Диоген Лаертиј. *Живоџиџиџе и мислењаџа на славниџе философи*. Превод од старогрчки Елена Весова Колоска (гл. I-V) и Ема Андоновска (гл. VI-X), предговор и стручна редакција Вера Георгиева-Петковска. Скопје: Аз-Буки, 2004, стр. 34).

⁶ Синтагмата *убавина* и *добринa* е едно од неколкуте преводни решенија на *καλοκάγαθία* во преводот на списот *Живоџиџиџе и мислењаџа на славниџе философи* на Диоген Лаертиј (*ibid.* 149).

⁷ Аристотел, *Никомахова еџика* 75.

⁸ Види Диоген Лаертиј, *Живоџиџиџе и мислењаџа на славниџе философи* 241.

⁹ Види Аристотел, *Полиџика* 32, белешка 27.

¹⁰ Види Аристотел. *Никомахова еџика* 146.

¹¹ *ibid.* стр. 310.

¹² Платон. Ксенофонт, *Симјосиумска ероџолоџија* 144.

¹³ *ibid.* стр. 167.

Дополнувањата што следуваат зад преводното решение *блаζορογiе* упатуваат на тоа дека оваа именка овде не упатува на својство што произлегува од потеклото, туку на морална одлика. Во преводната книжевност на англиски јазик е евидентна истата колевливост во изборот на преводни решенија. Некои од варијантите што се среќаваат се: *nobility, noble-goodness, noble-and-good, nobleness, goodness, nobility and goodness, gentlemanliness, beauty and worth, good principles etc*¹⁴. Генерално, во македонската преводна книжевност именката се интерпретира како спој од убавина, во физичка или во етичка смисла, и добрина. Во преводната книжевност на англиски јазик, пак, доминираат преводни варијанти во кои е содржана придавката *noble* или некој нејзин дериват. Конотациите на *noble* вклучуваат, исто така, убавина во етичка и во физичка смисла, но и истакнатост, која произлегува од потеклото или од општествениот статус.

Предмет на ова истражување се преводните еквиваленти на сложенката *καλοκάγαθία* во преводната книжевност на латинскиот јазик. Преводните решенија на именката ги анализираме во корпус што се состои од преводи на следните списи: *Восπiιiтаниеiтo* на Кир (Κύρου παιδεία), *Агесилај* (Ἀγησίλαος), *Спартански Устав* (Λακεδαιμονίων Πολιτεία), *Сiомени на Сокраiт* (Ἀπομνημονεύματα) и *Гозба* (Συμπόσιον) на Ксенофонт; *Евгемова еiтика* (Ἠθικὰ Εὐδήμεια), *Никомахова еiтика* (Ἠθικὰ Νικομάχεια), *Голема еiтика* (Ἠθικὰ Μεγάλα) и *Полиiтика* (Πολιτικά) на Аристотел; Демостеновите говори *За венецiи* (Περὶ τοῦ Στεφάνου), првиот говор *Проiтив Аристoгeйiтoн* (Κατὰ Ἀριστογείτονος A/Oratio 25) и *Увоγi* (Echoridia); говорот на Исократ *За Демоник* (Πρὸς Δημόνικον/Oratio 1); списот *Живoиiтe и мислењатa на славниiтe философи* (Βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκίμησάντων) на Диоген Лаертиј; Плутарховите *Наiорегни живoиiтoи* (Βίοι Παράλληλοι) и *Истoрија* (Ἱστορίαι) на Полибиј. Повеќето од овие преводи се од доцниот среден век, а некои се и од раниот нов век. Корпусот содржи и преводи на исти списи од различни преведувачи. Тоа е случај со преводите на сите списи на Ксенофонт, со говорот на Исократ *За Демоник* и со списот на Диоген Лаертиј. Автори на постарите преводи на списите на Ксенофонт и, воедно, први преводи на овие списи на латински јазик, се италијанскиот хуманист Франческо Филелфо (1398-1481), византискиот теолог и хуманист Василиј Висарион (1403-1475) и францускиот теолог и филолог Жан Рибит (ca. 1500-1564)¹⁵. Ис-

¹⁴ Види, на пример, Aristotle. *The Nicomachean Ethics*. Translated with Introduction and Notes by C. D. C. Reeve. Indianapolis and Cambridge: Hackett Publishing Company, 2014, стр. 65, 191; Aristotle. *The Nicomachean Ethics*. Translated by David Ross. Revised with an Introduction and Notes by Lesely Brown. Oxford: Oxford University Press, 2009, стр. 69, 199; Aristotle. *Politics*. Translated with Introduction and Notes by C. D. C. Reeve. Indianapolis and Cambridge: Hackett Publishing Company, 1998, стр. 23.

¹⁵ Воспитанието на Кир, Спартански Устав и Агесилај се во превод на Филелфо, Висарион е автор на преводот на *Сiомени на Сокраiт*, а Рибит – на првиот превод на *Гозба* на латински

тите списи се преведени подоцна од Јохан Левенклавиус (1533-1593), чии преводи не ни беа достапни, па го користевме паралелното издание на Ксенофонт на Едвард Велс (1667-1727)¹⁶, во кое латинскиот текст претставува коригирана верзија на преводот на Левенклаус. Преводите на Аристотеловите *Полиџика* и *Никомахова еџика* се на Денис Ламбин (1520-1572), Џорџо Вала (1447-1500) е автор на преводот на *Голема еџика*, а преводот на *Евдемова еџика* е од анонимен преведувач¹⁷. Говорите на Демостен се преведени од германскиот историчар и хуманист Хиероним Волф (1516-1580)¹⁸. Двата преводи на говорот на Исократ *За Демоник* се на Отмар Нахтгал (са. 1480-1537)¹⁹ и на Карл Вилхелм Лудвиг Милер (1813-1894)²⁰, кој е автор и на преводот на *Исџорија* на Полибиј,²¹ Преводите на списот на Диоген Лаертиј се на Амброџо Траверсари (1386-1439)²² и Готфрид Херман (1772-1848)²³, а списот *Најоредни живоџоџиси* на Плутарх е во превод на Јохан Јакоб Рајске (1716-1774)²⁴.

Прегледот на преводните еквиваленти на *καλοκάγαθία* во корпусот упатува на многу преводни решенија, кои се разликуваат и од аспект на изборот на

јазик. Преводите на петте списи се содржани во изданието *Xenophontis philosophi ac historici excellentissimi opera quae quidem extant, omnia, tam graeca quam latina hominum doctissimorum diligentia, partim iam olim, partim nunc primum latinitate donata, ac multo accuratius quam antea recognita*. Basileae: apud Nicolaum Brylingerum, 1545.

- ¹⁶ *Xenophontis opera Graece te Latine, ex recensione Edvardi Wells, accedunt dissertationes et notae virorum doctorum, cura Caroli Aug. Thieme, cum praefatione Io. Aug. Ernesti*. Lipsiae: Ex officina libraria gleditschiana, 1801.
- ¹⁷ *Aristotelis opera*. Edidit Academia Regia Borusica, volumen tertium. Aristoteles Latine interpretibus variis. Berloni: apud Georgium Reimerum, 1831.
- ¹⁸ *Demosthenes: Quae supersunt, Monumenta Ingenii, E Bonis Libris A Se Emendata, Materia Critica. Partem posteriorem dimidiam Demosthenis tenens, una com Scholiis graecis e codice Bauarico nunc primum editis, aliisque ex Augustano fidelius redditis*. Sommer, 1770.
- ¹⁹ *Graece et Latine Isocratis oratoris disertissimi Paraenesis, id est recta vitae humanae, quod ad probitatem morum attinet institutio ad Demonicii*. 1523.
- ²⁰ *Oratorum Attici. Andocides, Lysias, Isocrates, Isaeus, Lysurgus, Aeschines, Dinarchus, Dedmade, declamationes Gorgiae e aliorum. Graece cum translatione reficta a Carolo Mullero. Accedunt scholia, Ulpiani commentarii in Demosthenem, et index nominum et rerum absolutissimus*. Volumen primum. Paris, editore Ambrosio Frimin Didot: Instituti regii Franciae typographo, 1847.
- ²¹ *Polybii historiarum reliquiae. Graece et Latine cum indicibus*. Paris, editore Ambrosio Frimin Didot: Instituti regii Franciae typographo, 1839.
- ²² *Diogenis Laertii de vitis, dogmatis et apophthegmatis clarorum philosophorum libri decem. Graeca emendatoria edidit, notatione emendationum, Latina Ambrosii interpretatione castigata, appendice critica atque indicibus instruxit Henricus Gustavus Huebnerus*. Lipsiensis. Volumen secundum. Lipsiae, a. 1831.
- ²³ *Plutarchi Parallela seu Vitae parallelae*. Volumen Tertium. Londini: Ex Officina Jacobi Tonson & Johannis Watts, 1723.
- ²⁴ *Plutarchi Chaeronensis, quae supersunt omnia, Graece et Latine. Principibus ex editionibus castigavit, virorumque doctorum suisque annotationibus instruxit Io. Iacobus Reiske*. Lipsiae: Impensis Goth. Theoph. Georgi, 1453.

граматички и од аспект на изборот на лексички средства. Кај некои преведувачи е евидентна тенденцијата значењето на сложенката во јазикот-цел да го рекодираат со еден ист преводен еквивалент, но дури и во преводите на списите на преведувачите кај кои постои ваква тенденција се среќаваат различни преводни решенија, и тоа не само во преводите на различни списи, туку и во преводите на еден ист спис. Разликите во изборот на преводен еквивалент се, сепак, најбројни во списите што се авторство на различни преведувачи. Анализата на преводните еквиваленти упатува на четири преведувачки постапки:

1. замена на *καλοκάγαθία* со една блискозначна именка или *συϊσϊανϊι*вирана *ἵριδα*вка;
2. замена на *καλοκάγαθία* со две или *ἴρι* именки или *συϊσϊανϊι*вирани *ἵριδα*вки;
3. замена на *καλοκάγαθία* со номинална фраза, и
4. *σινϊια*кчка *ἵρα*фраза.

Во преводните решенија што се резултат на овие четири преведувачки постапки можат да се мапираат определени сличности и разлики во изборот на лексички средства. Притоа, некои од преводните решенија што произлегуваат од првата, втората, третата и четвртата постапка се споредливи и меѓусебно, а и со некои од преводните решенија што се резултат на некоја друга преведувачка постапка.

1. Резултат на првата преведувачка постапка, замена на сложенката *καλοκάγαθία* со една блискозначна именка или *συϊσϊανϊι*вирана *ἵριδα*вка, се преводните решенија ***probitas, bonitas, virtus, honestum, integritas*** и ***elegantia***. Во однос на значењето повеќето од овие преводни решенија, кореспондираат само со едниот од двата морфолошки конституенти на *καλοκάγαθία*. Именките *probitas* и *bonitas*, кои се најчесто преводно решение од овој тип, се блискозначни. Именката *probitas* е дериват од *probus* *гобар, чесен*. Врз основа на нејзината употреба во класичниот латински, на оваа именка ѝ се припишуваат следните значења: *морален ин-ἱεῖρηἱεἱ, чесносἱ, доблесносἱ, ἱρἱοἱносἱ во огнесувањеἱо* и сл. Именката *bonitas*, пак, е дериват од *bonus* и има слично значење како *probitas*: *огличносἱ во еἱичка смисла, добро огнесување, блаḡонаклоненἱосἱ, великодушносἱ, добрина, извонредносἱ*. Овие две преводни решенија, како што може да се види од прегледот на нивните значења, соодветствуваат на значењето на вториот конституент на *καλοκάγαθία* – *ἀγαθόν*. Третото преводно решение од овој тип, именката *virtus*, е дериват од именката *vir* *маж*. Во однос на потеклото и значењето именката *virtus* е споредлива со старогрчката именка *ἀνδρεία*, која е, исто така,

изведена од именката за маж – *ἀνὴρ*, и која исто како и *virtus*, значи *мажесѝiveness*, *машкосѝ*, но и *извонредносѝ* на *каракѝероѝ*, *огличносѝ* во *еѝичка смисла*, *храбросѝ*, *добрина* и *доблесѝ*. Во преводната книжевност на латински јазик оваа именка е вообичаен преводен еквивалент на именката *ἀρετὴ* *доблесѝ*. Колокативноста на *ἀρετὴ* и *καλοκάγαθία*, како во предлошкиот израз *ἐπ’ ἀρετὴν καὶ καλοκάγαθίαν* (Хен. *Мет.* 4.8.11), ја проблематизира оправданоста на ова преводно решение. Така, Василиј Висарион, кој во преводот на *Сѝомени на Сокраѝ* значењето на *καλοκάγαθία* во четири од петте нејзини употреби го рекодира со означителот *virtus*, за петтата употреба, во која *καλοκάγαθία* е колокат на *ἀρετὴ*, избира друго преводно решение – супстантивот *honestum*. Придавката *honestus* е дериват од *honor*, *-oris m.* *чесѝ*, *ѝочисѝување*, *слава*, *убавина*. Во *Oxford Latin Dictionary* на оваа придавка ѝ се припишуваат четири значења: 1. *госѝоен за ѝочисѝ*, *уважен*, 2. *од добро ѝошекло*, 3. *госѝоен за ѝочисѝ ѝораги моралоѝ* и 4. *со убава надворешносѝ*, *ѝривлечен*, *убав* (OLD 801). Именката *integritas* е дериват од придавката *integer* – *недоѝрен*, *нерасиѝан*, *необесчесѝен*, *ѝа оѝѝѝаму чесен*, *доблесен*, *неизвалкан во морална смисла*. За разлика од претходно споменатите, ова преводно решение не кореспондира со ниту еден од морфолошките конституенти на *καλοκάγαθία*, туку е обид за рекодирање на значењето на *καλοκάγαθία* со лексема што ќе укаже на тоа дека поимот подразбира целокупност, севкупност. Последното преводно решение од овој тип, именката *elegantia*, се среќава само во преводот на *Исѝорија* на Полибиј. Првичното значење на оваа именка, инаку дериват од глаголот *lego*, 3, *legi*, *lectum* *собирам*, *избирам*, *чисѝам*, е *избирливосѝ*, *ѝребирливосѝ*. Покрај ова значење, во класичниот латински *elegantia* значи и *исѝенчен вкус*, *убаво огнесување*, *ѝрефинеѝ изглед*, *добар вкус во избороѝ* на *зборовисѝе* и *ѝрезентѝацијаѝа на идеисѝе* и сл.

2. Преводни еквиваленти што произлегуваат од втората преведувачка постапка, замена на *καλοκάγαθία* со две или *ѝри* именки или *суѝсѝанѝивирани ѝридавки* се синтагмите ***honestas et/ ac probitas/ honestas probitasque; virtus et/ ac honestas; virtus et/atque probitas; bonitas ac fortitudo; aequum et bonum; pulchrum et bonum; virtus, bonitas et probitas***. Трипартитната синтаagma *virtus, bonitas et probitas* *храбросѝ*, *добрина* и *чесносѝ* е единствено преводно решение што се состои од три лексички единици. Како што може да се види од прегледот на овие решенија, конституенти на синтагмата се: лексички единици што се среќаваат во преводните решенија од првиот тип – *virtus, bonitas* и *probitas*, лексички единици што се идентични во однос на потеклото со некое од преводните решенија од првиот тип, но припаѓаат на друга категорија зборови – *honestas* и *bonum*, и лексички единици што не се среќаваат меѓу преводните решенија од првиот тип – именката *fortitudo* и супстантивите *aequum* и *pulchrum*. Редосле-

дот на конституентите во синтагмата од којашто се дел во многу случаи не е детерминиран од редоследот на морфолошките конституенти на сложенката чиј преводен еквивалент треба да претставуваат. Исклучок од ова се, можеби, само синтагмите *honestas ac/et probitas*, која во корпусот се среќава мошне често и *pulchrum et bonum убаво и добро*, која се среќава само еднаш. Именката *fortitudo*, која е дериват од *fortis* – *храбар*, се среќава само во синтагмата *bonitas ac fortitudo*. Оваа апстрактна именка во класичниот латински обично се употребува со значење *физичка снага, цврстина, енергичност, храброси* и сл.

3. Резултат на третата преведувачка постапка, замена на сложенката со номинална фраза, се номиналните фрази ***perfecta honestas, consummata honestas, proba honestas, honesta bonitas, eximia bonitas, excellens bonitas, honesta probitas, praestans probitas, absoluta probitas, probitas morum, studium pulchri bonique, laudis et honesti studium, honesti studium, laus benignitatis*** и ***facta bona***. Преводните решенија од овој тип, како што се гледа од примерите, се состојат од една именка-центар и од модификатор. Некои од именките-центар се среќаваат и во преводните решенија од првиот и од вториот тип – *honestas, bonitas* и *probitas*, а некои само во преводните решенија од овој тип – *studium* – *сиреж, љубов, сираси*, потоа *laus* – *пофалба, слава* и *factum* – *дело, чин, постојанка*. Модификатори на *honestas, bonitas* и *probitas* се квалитативните придавки *perfectus, consummatus, absolutus*, – *совршен, целосен, пробан, чесен, honestus* – *кој предизвикува почит по рагу убавината, eximius, excellens* и *praestans* – *огличен, извонреден*. Преводните решенија што се состојат од именка-центар и од квалитативна придавка како модификатор се среќаваат, главно, во преводите на Аристотеловите списи. Во преводот на *Евдемова етика* во апозиција на номиналната фраза два пати стои и самата именка *καλοκάγαθία*: *at consummatam honestatem, καλοκάγαθίαν*, и *est igitur proba honestas, καλοκάγαθία*,... Номиналната фраза што се состои од именката-центар *studium* и модификатор кој од аспект на синтаксичка функција е генитив на објектот се среќава во повеќето од преводите на списите на Ксенофонт. Најфреквентни модификатори на *studium* се супстантивите *pulchrum* и *bonum* – *studium pulchri bonique* – *сиреж кон убаво и добро*. Номиналните фрази *studium laudis et honesti* – *сиреж кон слава и убавина* и *studium honesti* – *сиреж кон убаво* се среќаваат само во еден од преводите на *Спаршански Устави* на Ксенофонт. *Probitas morum* – *чесност на карактерот, laus benignitatis* – *слава поради добрината* и *facta bona* – *добри дела* се среќаваат само еднаш во целиот корпус, и тоа во преводот на *История* на Полибиј.

4. Четвртата преведувачка постапка, синтаксичката парафраза, претставува промена на синтаксичката категорија на определени лексички единици од

изворниот јазик во јазикот-цел. Оваа преведувачка постапка се среќава само еднаш, во преводот на *Υβοδι* од Демостен. Во изворниот текст *καλοκάγαθία* стои покрај глаголот *ἀμφισβητέω*:

...οὐδ' αὐτοὶ καλοκάγαθίας ἄν ὡς ἔοικεν ἀμφισβητοῖεν (Dem. Exord. 46.3.1)
нӣиу самӣӣе̄ ӣӣе, се чини, не би се с̄ӣремеле кон καλοκάγαθία.

Во јазикот-цел значењето на оваа дел-реченица е рекодирано на следниот начин:

neque ipsi, ut apparet, de eo laborent, ut boni viri videantur (Demosthenis opera, p. 766)
се чини дека нӣӣу самӣӣе̄ ӣӣе не би се ӣӣругеле да ос̄ӣаваӣӣ в̄ӣечачӣӣок дека се добри луѓе.

Преводните решенија што овде ги презентиравме упатуваат на неколку различни „читања“ на сложенката *καλοκάγαθία*. Прво, би можеле да констатираме дека именката има третман на: означител на својство или на збир на својства (*probitas, bonitas, virtus etc.*), означител на стремеж (*studium pulchri bonique, laudis et honesti studium*), и означител на резултат од дејствување (*facta bona, laus benignitatis*). Изборот на лексички средства упатува на три толкувања на она што е означено со сложенката:

1. *καλοκάγαθία* е означител на својство, чин или состојба со исклучиво етичка димензија – *probitas, bonitas, aequum et bonum, praestans probitas, excellens bonitas, absoluta probitas, probitas morum, facta bona etc.*
2. *καλοκάγαθία* е означител на својство со естетичко-етички конотации или на стремеж кон идеал со такви конотации – *honestas et probitas, proba honestas, honesta bonitas, honesta probitas, studium pulchri bonique, laudis et honesti studium etc.*
3. *καλοκάγαθία* е означител на својство што претставува спој од етичност и храброст – *virtus et honestas, virtus atque probitas, bonitas ac fortitudo, virtus, bonitas et probitas.*

На овие три толкувања на *καλοκάγαθία* упатува и прегледот на преводните решенија на придавската синтагма *καλὸς κάγαθός* од која е изведена сложенката. Преводните решенија (*vir*) *bonus, bonus ac/et probus, aequus ac bonus et bonus et aequus* се парадигматични во однос на толкувањето на *καλοκάγαθία* како означител на својство со исклучиво етичка димензија. На естетичко-етичките конотации во значењето на именката упатуваат преводните решенија

bonus et honestus/bonus honestusque, honestus et bonus, honestus probusque, probus et honestus, pulchri bonique studiosus, corporis et animi bonis ornatus, forma et virtute praestans, elegans et egregius etc. Парадигматични во однос на третото толкување на *καλοκάγαθία*, како означител на својство што претставува спој од етичност и храброст, се преводните решенија на придавската синтаagma *fortis, fortis et honestus, praeclarus fortisque* и *strenuus et praeclarus*. Преводните решенија на придавската синтаagma во кои значењето на именката е рекодирано со компаратив или суперлатив, како *optimus, optimus ac honestissimus* и *integerrimus*, се споредливи со номиналните фрази *praestans probitas, eximia bonitas, perfecta honestas* и слични.

Различните „читања“ на *καλοκάγαθία* произлегуваат од фактот што морфолошките конституенти на сложенката се евалуативни придавки. Со оглед на евалуативноста на конституентите на сложенката, за поимот *καλοκάγαθία* се чини дека не може да се зборува како за универзална и стабилна категорија, туку може да се зборува единствено за поимањето на поимот на некој автор, во конкретен текст или во определена философска школа. Различните конотации во нејзиното значење во изворниот јазик и евалуативноста на морфолошките конституенти од кои е изведена сложенката во секој јазик го усложнуваат и процесот на рекодирање на значењето на *καλοκάγαθία* во конкретен текст и обидот за одново кодирање на именката во јазикот-цел. Резултатот од овие два неопходни преведувачки процеси, декодирање и рекодирање на истото во друг јазик, е во голема мера условен од перцепцијата на преведувачот за она што говорителот/авторот го смета за убаво и добро, од една страна, и, од друга страна, од перцепцијата за она што е убаво и добро во рамки на културата на која ѝ припаѓа авторот на преводот.

Библиографија

- Aristotelis opera*. Edidit Academia Regia Borusica, volumen tertium. Aristoteles Latine interpretibus variis. Berloni: apud Georgium Reimerum, 1831.
- Aristotle. *The Nicomachean Ethics*. Translated with Introduction and Notes by C. D. C. Reeve. Indianapolis and Cambridge: Hackett Publishing Company, 2014.
- Aristotle. *The Nicomachean Ethics*. Translated by David Ross. Revised with an Introduction and Notes by Lesely Brown. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Aristotle. *Politics*. Translated with Introduction and Notes by C. D. C. Reeve. Indianapolis and Cambridge: Hackett Publishing Company, 1998.
- Аристотел. Политика. Превод од оригиналот, коментар, белешки и поговор Маргарита-Бузаловска Алексова и Елена Џукеска. Скопје: Слово, 2006.
- Аристотел. Никомахова етика. Превод од старогрчки и предговор Елена Колева. Скопје: Три, 2003.
- Bassnett, Susan. *Translation Studies*. 3rd edition. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2002 (1st edition 1980).
- Catford, John Cunnison. *A Linguistic Theory of Translation: An Essay in Applied Linguistics*. Oxford: Oxford University Press, 1965.
- Demosthenes: Quae supersunt, Monumenta Ingenii, E Bonis Libris A Se Emendata, Materia Critica. Partem posteriorem dimidiam Demosthenis tenens, una com Scholiis graecis e codice Bauarico nunc primum editis, aliisque ex Augustano fidelius redditis*. Sommer, 1770.
- Демостен, Говори. Избор, предговор и превод од старогрчки Даница Чадиќовска. Скопје: Култура, 1995.
- Diogenis Laertii de vitis, dogmatis et apophthegmatis clarorum philosophorum libri decem. Graeca emendatoria edidit, notatione emendationum, Latina Ambrosii interpretatione castigata, apendice critica atque indicibus instruxit Henricus Gustavus Huebnerus*. Lipsiensis. Volumen secundum. Lipsiae, a. 1831.
- Диоген Лаертиј. Животите и мислењата на славните философи. Превод од старогрчки Елена Весова Колоска (гл. I-V) и Ема Андоновска (гл. VI-X), предговор и стручна редакција Вера Георгиева-Петковска. Скопје: Аз-Буки, 2004.
- Glare, Peter Geoffrey William (ed.). *Oxford Latin Dictionary*. Oxford: Oxford University Press. 1968.
- Graece et Latine Isocratis oratoris dissertissimi Paraenesis, id est recta vitae humanae, quod ad probitatem morum attinet institutio ad Demonicii*. 1523.

Oratorum Attici. Andocides, Lysias, Isocrates, Isaeus, Lycurgus, Aeschines, Dinarchus, Dedmade, declamationes Gorgiae e aliorum. Graece cum translatione reficta a Carolo Mullero. Accedunt scholia, Ulpiani commentarii in Demosthenem, et index nominum et rerum absolutissimus. Volumen primum. Parisi, editore Ambrosio Frimin Didot: Institutii regii Franciae typographo, 1847.

Plutarchi Parallela seu Vitae parallelae. Volumen Tertium. Londini: Ex Officina Jacobi Tonson & Johannis Watts, 1723.

Plutarchi Chaeronensis, quae supersunt omnia, Graece et Latine. Principibus ex editionibus castigavit, virorumque doctorum suisque annotationibus instruxit Io. Iacobus Reiske. Lipsiae: Impensis Goth. Theoph. Georgi, 1453.

Платон. Ксенофонт. Симпозиумска еротологија: Платон: Симпосион, Ксенофонт: Симпосион. Превод од старогрчки, предговор, белешки и објасненија Елена Колева. Скопје: Култура, 2008.

Polybii historiarum reliquiae. Graece et Latine cum indicibus. Parisi, editore Ambrosio Frimin Didot: Institutii regii Franciae typographo, 1839.

Xenophontis philosophi ac historici excellentissimi opera quae quidem extant, omnia, tam graeca quam latina hominum doctissimorum diligentia, partim iam olim, partim nunc primum latinitate donata, ac multo accuratius quam antea recognita. Basileae: apud Nicolaum Brylingerum, 1545.

Xenophontis opera Graece te Latine, ex recensione Edvardi Wells, accedunt dissertationes et notae virorum doctorum, cura Caroli Aug. Thieme, cum praefatione Io. Aug. Ernesti. Lipsiae: Ex officina libraria gleditschiana, 1801.

Svetlana Kochovska–Stevovikj THE COMPOUND *ΚΑΛΟΚΑΓΑΘΙΑ* IN LITERARY TRANSLATIONS INTO LATIN

Summary

This paper investigates the Latin equivalents of the Ancient Greek compound *καλοκάγαθία* in the literary translations into Latin. The translation equivalents of the noun are analysed in a corpus which consists of Latin translations of the writings: Xenophon's *Cyropaedia*, *Agésilas*, *Constitution of the Lacedaimonians*, *Memorabilia* and *Symposium*, Aristotle's *Eudemian Ethics*, *Nicomachean Ethics*, *Magna Moralia* and *Politics*, Demosthenes's *On the Crown*, *Against Aristogiton* and *Exordia*, Isocrates' *To Demonicus*, Diogenes Laertius' *Lives and Opinions of Eminent Philosophers*, Plutarch's *Parallel lives* and Polybius' *History*. Most of these translations originate from the late Middle Ages, and some of them date from the early modern period. Their authors are distinguished humanists and philologists, such as Francesco Filelfo, Basilios Bessarion, Denis Lambin, Giorgo Valla, Ambrogio Traversari, Hieronymus Wolf etc. The analysis shows various translation solutions which can be divided into four groups based on their grammatical characteristics: translation equivalents linguistically realized with one similar-meaning noun or a substantivized adjective (*probitas*, *bonitas*, *virtus*, *honestum*, *integritas* and *elegantia*); translation equivalents realized with two or more nouns or substantivized adjectives (*honestas et/ ac probitas/ honestas probitasque*; *virtus et/ac honestas*; *virtus et/atque probitas*; *bonitas ac fortitudo*; *aequum et bonum*; *pulchrum et bonum*; *virtus, bonitas et probitas*); translations with a nominal phrase (*perfecta honestas*, *consummata honestas*, *proba honestas*, *honestas bonitas*, *eximia bonitas*, *excellens bonitas*, *honestas probitas*, *praestans probitas*, *absoluta probitas*, *probitas morum*, *studium pulchri bonique*, *laudis et honesti studium*, *honesti studium*, *laus benignitatis* and *facta bona*), and translations with a periphrastic expression. The choice of units points to three different interpretations of the meaning of the compound: *καλοκάγαθία* is a quality with an exclusively ethical dimension (*probitas*, *aequum et bonum*, *eximia bonitas*, *praestans probitas* etc.), *καλοκάγαθία* is an aesthetically-ethical ideal (*studium pulchri bonique*, *forma et virtute praestans* etc.) and *καλοκάγαθία* is a quality that represents a combination of ethicality and courage/determination (*bonitas ac fortitudo* etc.).

Key words

καλοκάγαθία, translation solutions, Latin language